

ницький в контексті історії України. – Хмельницький, Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 2. – С. 29–31.

⁷ Прищепя О. П. Міста Волині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. – Рівне: ПП ДМ, 2010. – С. 158–167.

⁸ Справа з кошторисами доходів і видатків усіх міст Подільської губернії. 23.01.1910. – 26.12. 1910. – Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 442 Канцелярія київського, подільського, волинського генерал-губернатора (всі наведені подальші описи та справи стосуються вказаного фонду та архівної установи), оп. 663, спр. 30. – 226 арк.

⁹ Справа з кошторисами доходів і видатків усіх міст Київської губернії на 1912 р. 10.02.1912 – 2.03.1913. – ЦДІАК України, оп. 665, спр. 50. – 965 арк.

¹⁰ Справа з кошторисами доходів і видатків усіх міст Волинської губернії на 1912 р. 2.03.1912 – 31.01.1913. – оп. 665, спр. 77. – 764 арк.

¹¹ Оп. 663, спр. 30, арк. 72, 151–167; оп. 665, спр. 50, арк. 2–12, 45 зв., 182, 289, 443, 642; оп. 665, спр. 77, арк. 16, 30, 35.

¹² Оп. 663, спр. 30, арк. 2.

¹³ Оп. 665, спр. 50, арк. 248 зв., 770; оп. 665, спр. 77, арк. 315, 317 зв., 624 зв.

¹⁴ Прищепя О. П. Міста Волині... – С. 163.

¹⁵ Городовое положение с законодательными мотивами, разъяснениями и дополнительными узаконениями. – С.-Пб., 1912. – С. 22.

¹⁶ Оп. 665, спр. 50, арк. 408 зв., 714 зв.

¹⁷ Оп. 665, спр. 50, арк. 36 зв.

¹⁸ у розділі чотирнадцятому видаткової частини міських кошторисів фіксувалися зобов'язання міських управлінь сплачувати борги, а до розділу шістнадцятого включалися бюджетні призначення (переважно одноразові) на різні потреби, які не увійшли до попередніх розділів.

¹⁹ Оп. 665, спр. 50, арк. 720 зв.; оп. 665, спр. 77, арк. 193 зв., 426.

²⁰ Оп. 665, спр. 77, арк. 295 зв., 391.

²¹ Ст. 1. – утримання міських шкіл і професійних; ст. 2. – дотації на утримання церковно-приходських шкіл; ст. 3. – дотації на утримання державних навчальних закладів; ст. 4. – дотації навчальним закладам, які утримувалися за рахунок приватних і громадських коштів; ст. 5. – дотації добродійним товариствам і установам, які не перебували на балансі міст; ст. 6. – дотації і нагороди учителям; ст. 7. – стипендії і плата за навчання у вищих і середніх навчальних закладах; ст. 8. – облаштування і ремонт нових шкільних приміщень; ст. 9. – загальні заходи щодо розповсюдження освіти серед міського населення (спорудження громадських бібліотек, читалень, музею, картинних галерей, видання народних книг і т. п.).

²² Оп. 665, спр. 50, арк. 854 зв.; оп. 665, спр. 77, арк. 55 зв.

²³ Оп. 665, спр. 77, арк. 237; оп. 665, спр. 50, арк. 232, 706.

²⁴ Оп. 663, спр. 30, арк. 195 зв.

²⁵ Оп. 665, спр. 50, арк. 556 зв., 780 зв.

²⁶ Оп. 665, спр. 50, арк. 717.

²⁷ Оп. 665, спр. 50, арк. 561 зв.

²⁸ Оп. 665, спр. 50, арк. 317 зв., 718 зв.

²⁹ Оп. 665, спр. 50, арк. 717 зв.

³⁰ Оп. 665, спр. 77, арк. 99 зв., 582 зв.

³¹ Оп. 665, спр. 77, арк. 189, 340 зв., 582 зв.; оп. 665, спр. 30, арк. 200 зв.

³² Оп. 665, спр. 77, арк. 100 зв., 582 зв.; оп. 663, спр. 30, арк. 137 зв., оп. 665, спр. 50, арк. 781 зв.

³³ Оп. 665, спр. 50, арк. 813 зв.

³⁴ Оп. 665, спр. 50, арк. 644; оп. 665, спр. 77, арк. 189, 429 зв.; оп. 663, спр. 30, арк. 200 зв.

³⁵ Оп. 665, спр. 50, арк. 567 зв., 718 зв.

³⁶ Оп. 665, спр. 50, арк. 493 зв., 719; оп. 665, спр. 77, арк. 118, 456 зв., 190, 284 зв., 544 зв., 456 зв.

³⁷ Оп. 665, спр. 77, арк. 55 зв., 318.

³⁸ Оп. 665, спр. 50, арк. 319 зв., 412 зв., 567 зв.; оп. 665, спр. 77, арк. 100 зв., 583 зв.

УДК 323.276:070.23(477.74)

© Вікторія Татарова
(Одеса)

ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО КОМІТЕТУ З НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ (ДКНС) НА СТОРІНКАХ ОДЕСЬКОЇ ПРЕСИ

Автор розглядає висвітлення на сторінках преси міста Одеси діяльності Державного комітету з надзвичайного стану. Охарактеризовано оперативність подання інформації на сторінках газет, її достовірність та своєчасність.

Ключові слова: державний переворот, ЗМІ, преса, надзвичайний стан, серпневий путч.

V. Татарова

Отражение деятельности Государственного комитета по чрезвычайному положению (ГКЧП) на страницах одесской прессы

Автор рассматривает отображение на страницах прессы Одессы деятельности Государственного комитета по чрезвычайному положению. Охарактеризованы оперативность представления информации на страницах газет, ее достоверность и своевременность.

Ключевые слова: государственный переворот, СМИ, пресса, чрезвычайное положение, августовский путч.

V. Tatarova

Displaying of the Work of the State Emergency Committee in the Pages of the Odessa Press

The author considers reflection of the State Emergency Committee in the Odessa press. The author characterizes efficiency of presenting information on the pages of newspapers, reliability and timeliness.

Key words: coup d'etat, the media, the press, the state of emergency, the August putsch.

У Радянському Союзі преса впливала майже на всі галузі життя населення країни. Звичним явищем для того часу були відсутність свободи слова і цензура. Проте, починаючи із середини 80-х рр., після впровадження дозволеної згори гласності, становище засобів масової інформації в СРСР зазнало істотних змін. Після багатьох років панування тоталітарної комуністичної системи горбачовська перебудова відкрила новий інформаційний простір для відображення історичної і політичної правди.

1991 рік став багатим на різноманітні суспільно-політичні процеси. Особливого розголосу зазнали події 19-21 серпня, коли група вищих партійних та державних керівників СРСР оголосила про створення Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС). Вони заявили про неспроможність Президента СРСР виконувати свої повноваження, але вже на третій день під тиском масових протестів зазнали поразки.

Ці дні стали своєрідним випробуванням для всіх ЗМІ, в якому вони могли проявити себе в таких ракурсах, як: оперативність подання інформації, її достовірність та особисте ставлення до подій.

У вітчизняній історичній науці спеціальні дослідження з проблеми діяльності ДКНС та його відображення на сторінках преси м.Одеси знайти не вдалося, вона побіжно розглядалася у рамках узагальнюючих досліджень та монографій.

Мета статті: розглянути подання на сторінках одеських газет інформації стосовно діяльності ДКНС на прикладі «Вечерней Одессы», «Знамени коммунизма» і «Чорноморської комуни».

Як неодноразово траплялося в українській історії, зміни в розвитку країни започатковувалися процесами, що відбувалися поза її межами. Саме так сталося і в серпні 1991 року, коли до проголошення Акта про незалежність України залишалося менше тижня. 17 червня Горбачов і лідери дев'яти республік погодили проект Союзного договору. Сам проект викликав різко негативну реакцію у силовиків з Кабінету Міністрів СРСР: міністра оборони Язова, міністра внутрішніх справ Пуго і голови КДБ Крючкова.

19 – 21 серпня 1991 р. військово-партійна бюрократія зробила останню спробу врятувати імперію і свою владу в ній шляхом державного перевороту. За традицією його було здійснено під час відпустки лідера КПРС і держави М.С. Горбачова. В наказі віце-президента СРСР Г. Янаєва сказано: «У зв'язку з тим, що за станом здоров'я М.Горбачов не може виконувати свої обов'язки Президента СРСР, у виконання обов'язків Президента СРСР вступив Г. Янаєв»¹. Такою інформацією майоріли перші шпальти всіх видань країни того дня, одеські газети не стали винятком.

Матеріали, що подавалися на сторінках преси, мали практично однаковий вигляд, особливо виділялися заголовки статей з указами та постановами. Прочитуємо речення, з якого починалася Постанова №1 Державного комітету з надзвичайного стану: «З метою захисту життєво важливих інтересів народів і громадян Союзу РСР, незалежності і територіальної цілісності країни, відновлення законності правопорядку, стабілізації обстановки, подолання тяжкої кризи, недопущення хаосу, анархії і братовбивчої громадянської війни ДКНС ухвалює...»² і далі подається перелік усіх його рішень.

За оперативністю подання на сторінках видання інформації про події серпневих днів 1991 року лідером серед розглянутих газет була «Вечерняя Одесса» – з тієї простої причини, що вона єдина з вищезазначених виходила друком у понеділок. У рубриці «Из последних сообщений» 19 серпня 1991 року читаємо наступне: «Влада в країні переходить до Державного комітету СРСР з надзвичайного стану в складі О.Бакланова, В.Крючкова, В.Павлова, Б.Пуго, В.Стародубцева, А.Тіязкова, Д.Язова, Г.Янаєва»³.

Газети «Знамя коммунизма» та «Чорноморська комуна» надруковують статті з подібним змістом уже наступного дня. Але найцікавішим при розгляді подібних тем є все ж таки особиста думка редакторів видань і простих читачів, які надсилали свої листи до редакцій. Для того, щоб зрозуміти всю складність цього питання, варто докладніше ознайомитися з інформацією, що стосується власне самих газет.

Газета «Вечерняя Одесса» намагалася займати традиційну позицію і не робити різких заяв стосовно суперечливих подій. Це було не дивно, адже головним редактором газети був її засновник Борис Федорович Дерев'янка – відомий публіцист, політик та ще й депутат Верховної Ради СРСР⁴. Мабуть, саме через цей перелік повноважень Борис Дерев'янка так і не наважився своєчасно висловити власну думку щодо серпневих подій. 21 серпня в номері «Вечерней Одессы» з'явилася стаття головного редактора під назвою «Только съезд!», в якій Дерев'янка виступив скоріше з позиції депутата, а не журналіста. «Вважаю, за останній час ми багато про що передумали, багато чого передивилися. Зараз багато говориться про пріоритетність Конституції СРСР. Але Конституція визначає саме З'їзд народних депутатів найвищим органом влади в країні. Президента обрав з'їзд. Так, це не дуже демократично – тут ми помилились. Але здійснилось: президент країни, обраний з'їздом народних депутатів. Через це з'їзд і лише з'їзд може вирішувати його долю»⁵.

Рудольф Отколенко пізніше зазначить у своїй статті, що Борис Дерев'янка в подальшому так

і не зміг однозначно визначити своє ставлення з приводу розпаду СРСР⁶.

На відміну від багатьох інших, редакція «Знамени комунізму», на чолі якої стояв Юлій Маркович Мазур, який, у свою чергу, ще до ДКНС, вийшов з КПРС, завжди займала принципову позицію, яка полягала у відстоюванні інтересів суспільства та демократії⁷. Своє ставлення до серпневого перевороту головний редактор «Знамени комунізму» висловив відразу 20 серпня: «Ще жодного разу не доводилося писати під страхом арешту, хоча багато чого було в моєму довгому журналістському житті»⁸. Як бачимо, незважаючи на неприховане побоювання, Юлій Мазур все ж таки наважився писати про те, що в жодному з одеських видань на той час друкувати не поспішали. «Подія, яка відбулася в ніч з 18 на 19 серпня, має пізнавальне значення. До цього часу ми знали, хто так, а хто з чуток, що таке революція, громадянська війна, розкуркулення, штучний голод 1933, до та післявоєнні репресії. Тепер будемо знати, що таке класичний державний переворот»⁹.

Згаданий раніше Рудольф Отколенко (в 1991 році працював у редакції «Знамени комунізму») надрукує статтю про ті часи в газеті «Окна», в якій підтвердить позицію Юлія Мазура і його однозначну оцінку подій 19-21 серпня 1991 року як путчу¹⁰.

Найоб'єктивніше тлумачення серпневого перевороту подавалося на сторінках «Знамени комунізму». Варто відзначити той факт, що редакційний колектив газети розглянув питання діяльності ДКНС з різних позицій. Наприклад, з точки зору юриста, діяльність ДКНС була неправомірною через «недоведеність законної відставки Президента СРСР, а відповідно, й сумнівного вступу в свої нові обов'язки віце-президента СРСР Янаєва»¹¹, а також з тієї причини, що не були враховані суверенні права всіх, без винятку, союзних республік та їх Декларації про суверенітет на своїх територіях.

Соціолог, доктор філософських наук У. Попова висловила з приводу подій серпня 1991 року таким чином: «Зрозуміло, що це військовий переворот, і від нас всіх залежить, чи вдасться ця незаконна, неконституційна акція, непогора самозваній владі»¹².

На сторінках «Знамени комунізму» розмістили заяви політичних лідерів різних держав, які тією чи іншою мірою критикували дії ДКНС: «Президент США Буш заявив, що підтримує вимогу Президента РРФСР Бориса Єльцина про відновлення на своєму посту Михайла Горбачова. Буш також підкреслив, що не визнає ДКНС і охарактеризував переворот в СРСР як неконституційний»¹³.

Ця сама рубрика містила повідомлення й про те, що 20 серпня в Гаазі зібралися міністри закор-

донних справ Європейської економічної спільноти для обговорення проблеми повалення в СРСР Михайла Горбачова і виробити своє ставлення стосовно нового радянського керівництва. Звісно, міжнародна спільнота не могла залишитися осторонь тих процесів, які відбувалися в Радянському Союзі. Як всередині самої комуністичної імперії, так і на поза її межами уважно спостерігали за тим, яким чином будуть розгортатися події в подальшому.

Вранці 21 серпня почалося виведення військ з Москви. ДКНС, який наводив жах протягом 60 годин на радянську та світову спільноту, розпався. «О 15-й годині за московським часом 21 серпня стало відомо, що ватажки антиконституційного перевороту в Москві намагаються покинути столицю. Президент РРФСР Борис Єльцин звернувся до москвичів із закликом не дати втекти зі столиці ватажкам путчу, які підірвали престиж нашої країни в очах світового суспільства» – така інформація була надрукована 22 серпня в газеті «Знамя комунізму»¹⁴.

Стаття з цікавою назвою «Чому мовчала КПРС?» була опублікована цього ж дня в «Чорноморській комуні». Її автор О. Табачков, завідуючий ідеологічним відділом Малиновського райкому Компартії України, зазначить: «Така пасивність ще раз підкреслює, що в нашій Компартії не настали глибокі демократичні зміни. З багатьох жагучих питань вона не квапиться висловлювати свою думку. І це вже не вперше»¹⁵. Автор наполягає на тому, що кров не повинна була пролитися, цього мала не допустити наймасовіша партія. Тому КПРС повинна була привселюдно заявити про свою позицію і показати тим самим, що інтереси широких народних мас для неї найважливіші.

Пошуки винних у ситуації, яка сталася в серпні 1991 року, ще довгий час не сходили з перших шпальт газет. Прокуратура РРФСР одразу ж порушила кримінальну справу на членів колишнього ДКНС, які брали участь у державному перевороті. Генеральний прокурор республіки В.Г. Степанков на надзвичайній сесії Верховної Ради РРФСР, що проходила в Москві 22 серпня, повідомив: «Учора, незважаючи на критику в бездіяльності на адресу правоохоронних органів, я на це відповісти не міг з суто тактичних міркувань. Кримінальну справу було вчора прокуратурою Росії порушено, але про це ми не говорили»¹⁶.

Путч, який тривав з 19-го по 21 серпня 1991 року, настільки вплинув на ситуацію в Україні, що аргументів проти проголошення незалежності країни просто ні в кого не було. Демократичні сили в парламенті – депутатське об'єднання «Народна Рада» – були налаштовані дуже активно й оптимістично, тоді як комуністи були повністю деморалізовані.

Отже, серпневий переворот 1991 року завершився цілковитим провалом ДКНС. Події, які відбувалися в Москві та у Радянському Союзі в цілому, оперативно подавалися в усіх засобах масової інформації. Серед розглянутих нами одеських газет стає зрозумілим, що не кожен редактор у ті часи мав сміливість висловити свою власну позицію стосовно ситуації, яка склалася в СРСР. Юлій Маркович Мазур, головний редактор «Знамени комунізму», один з небагатьох, хто наважився відразу відкрито виступити з критикою діяльності ДКНС. Не дивно, що у зв'язку з цим газета «Знамя комунізму», яка пізніше перейменувалася в «Юг», почала користуватися серед читачів найбільшим попитом.

¹ По свідченням радіо, телебачення, центральних і республіканських газет // Из последних сообщений [Рубрика] // Вечерняя Одесса. – 1991. – № 180. – С. 1.

² Постанова №1 Державного комітету по надзвичайному стану в СРСР // Чорноморські новини – 1991. – № 158. – С. 1.

³ По свідченням радіо, телебачення, центральних і республіканських газет // Из последних сообщений [Рубрика] // Вечерняя Одесса – 1991. – № 180. – С. 1.

⁴ Татарова В.О. Висвітлення суспільно-політичних подій 1989-1991 років в Україні на сторінках газет «Вечерняя Одесса», «Знамя комунізму», «Чорноморська комуна» // В.О. Татарова // Інтелігенція і влада. – 2013. – № 28. – С. 118 – 123.

⁵ Дерев'яно Б.Ф. Только съезд! // Б.Ф. Дерев'яно // Вечерняя Одесса. – 1991. – № 167. – С. 1.

⁶ Отколенко Р. Десять лет не коту под хвост, или что ожидает человечество в XXI веке / Р.Отколенко // http://oog.narod.ru/old/12/12_1.html.

⁷ Татарова В.О. Висвітлення суспільно-політичних подій 1989-1991 років в Україні на сторінках газет «Вечерняя Одесса», «Знамя комунізму», «Чорноморська комуна». – Там само. – С. 118 – 123.

⁸ Мазур Ю.М. Наши таки да пришли // Ю.М. Мазур // Знамя комунізму. – 1991. – № 154. – С. 3.

⁹ Там само. – С. 3.

¹⁰ Отколенко Р. Десять лет не коту под хвост, или что ожидает человечество в XXI веке. – Там само.

¹¹ С точки зрения юриста // Специальный выпуск [Рубрика] // Знамя комунізму. – 1991. – № 154. – С. 3.

¹² С точки зрения социолога // Специальный выпуск [Рубрика] // Знамя комунізму. – 1991. – № 154. – С. 3.

¹³ Специально для ГКЧП // Телерадиоперехваты [Рубрика] // Знамя комунізму. – 1991. – № 155. – С. 3.

¹⁴ Главари пуга бегут? // Ходят слухи [Рубрика] // Знамя комунізму. – 1991. – № 156. – С. 3.

¹⁵ Табачков О. Чому ж мовчала КПРС? // О. Табачков // Чорноморські новини. – 1991. – № 160. – С. 1.

¹⁶ Новиков І. Поручено кримінальну справу проти членів ДКНС // І. Новиков // Чорноморські новини. – 1991. – № 161. – С. 1.

УДК 94(477)«1917/1918»

© Олександр Житков
(Київ)

**МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
ПРО АГРАРНО-СЕЛЯНСЬКЕ ПИТАННЯ
ДОБИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ:
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті проаналізовано праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, у яких вивчалися погляди видатного українського вченого, голови Української Центральної Ради Михайла Грушевського на стан та перспективи вирішення аграрного питання в добу Української революції.

Ключові слова: М. С. Грушевський, Українська революція, Центральна Рада, аграрне питання, земельні реформи, українське селянство, історіографія.

А.Житков

**Михаил Грушевский об аграрно-крестьянском
вопросе периода Украинской революции:
историографический аспект**

В статье проанализированы работы отечественных и зарубежных исследователей, в которых изучались взгляды выдающегося украинского ученого, председателя Украинской Центральной Рады Михаила Грушевского касательно состояния и перспектив решения аграрного вопроса в период Украинской революции.

Ключевые слова: М. С. Грушевский, Украинская революция, Центральная Рада, аграрный вопрос, земельные реформы, украинское крестьянство, историография.

O.Zhytkov

**Mykhailo Hrushevskiy's View on the Agrarian
and Peasant Question During the Liberation War:
Historiographic Aspect**

The article deals with the works of local and foreign researchers who have studied the views of the prominent Ukrainian scientist, the head of the Ukrainian Central Rada Mykhailo Hrushevskiy on the condition and prospects of resolving the agrarian question during the Ukrainian revolution.

Key words: Mykhailo Hrushevskiy, the Ukrainian revolution, the Central Rada, agrarian question, agrarian reform, the Ukrainian peasantry, historiography.

Перші наукововартісні результати дослідження творчої спадщини видатного історика і політика, голови Української Центральної Ради М. С. Грушевського здобули вчені української діаспори. Ініціатором системного й неупередженого вивчен-